

Pomen govorno-jezikovnega razvoja v predšolskem obdobju

Ajda Bivic, vzgojiteljica za dodatno strokovno pomoč, Vrtec Črnuče

V članku želimo na kratko predstaviti pomen in razvoj govornega razvoja predšolskega otroka. Nadaljujemo z uporabnimi pripomočki in dejavnostmi, ki bodo v pomoč tako strokovnim delavcem v vrtcu kot staršem pri spodbujanju govornega razvoja otroka, saj je bila pred kratkim opravljena raziskava med predšolskimi otroki v Sloveniji (2019), ki je odkrila, da zgodnji razvoj govora poteka zelo hitro, tako na področju gest, besednjaka kot zgodnje slovnice, hkrati pa med enako starimi dojenčki in malčki prihaja do velikih individualnih razlik v razvoju govora. Rezultati kažejo tudi, da so različna področja govora med seboj pomembno povezana ter da imajo na zgodnji razvoj govora pomemben učinek nekateri dejavniki družinskega okolja, in sicer izobrazba staršev ter pogostost skupnega branja starša in malčka.

Ko se novorojenček rodi, se odzove z jokom in v prvih urah po rojstvu zre v novi svet, ki ga je pred rojstvom le poslušal. Starša takoj po rojstvu vzpostavita očesni stik z novorojenčkom, kar je že prvi temelj zgodnje komunikacije. Očesni stik je zaradi pretirane uporabe digitalnih medijev pri današnjih otrocih zelo okrnjen. V maternici se gradi temelj govorno-jezikovnega razvoja – pozorno poslušanje, saj plod v maternici pozorno posluša dogajanje v zunanjem svetu. Štiri dni star novorojenček zaradi tega pri poslušanju daje prednost maternemu jeziku pred drugimi (Karmiloff in Karmiloff Smith v Marjanovič Umek in Fekonja 2020). Poslušanje je najbolj razširjena komunikacijska dejavnost in hkrati tudi prva, ki se pojavi pri otroku (Pečjak 2009). Sposobnost, da se otrok osredotoči na zvok, imenujemo slušna pozornost. Ta je zelo pomembna tako za poslušanje kot za razumevanje in razvoj govora pri otroku (Levc 2014).

1 UVOD

Na spletni strani zelo zanimivega portala Gingo (Vir 1) smo zasledili, da ima kar vsak četrti otrok težave na govorno-jezikovnem področju in da ima kar 30-40 % otrok težave na področju govorno-jezikovnega področja. Raziskava Marjanovič Umek je pokazala, da je govor izredno pomemben pokazatelj otrokove uspešnosti v šoli (2016), zato moramo biti še posebej pozorni na to področje v vrtcu pri otrocih. Ko govorimo o govorno-jezikovnem področju, moramo opredeliti tri pojme: jezik, govor in komunikacijo. Komunikacija ima večji pomen, saj se nanaša na različne oblike prenosa informacij od ene osebe do druge (jok, gesta, beseda). Govor je eden izmed načinov komunikacije, preko katerega s pomočjo izgovorjenih besed izražamo svoje misli, želje, potrebe in informacije. Govor in jezik pa sta med seboj povezana, a vendar nimata enakega pomena. Jezik je sistem izraznih

sredstev za govorno in pisno sporazumevanje ter je definiran kot socializiran sistem simbolov, ki sestoji iz vsebine (semantika), oblike (slovnica) in besedišča (Marin 2022). Med študijem inkluzivne pedagogike je logopedinja prof. dr. Mateja Gačnik izpostavila dejstvo, da starši lažje opazijo govorne težave kot jezikovne težave (interno gradivo).

Govor se gradi kot hiša, otrok potrebuje ustrezen model za učenje (starši), ob tem se mu govor razvija in širi. Izredno vlogo pri tem igrajo vrtec in strokovni delavci, ki so tudi varovalni dejavnik za otroke pri razvoju govora, ki prihajajo iz socialno manj spodbudnega okolja (Marjanovič Umek 2016). Vrtec ima pomembno varovalno vlogo, saj strokovni delavci z različnimi dejavnostmi spodbujajo pravičen in ustrezen razvoj govora pri otrocih.

Človek je socialno bitje in govor je pomemben dejavnik komunikacije odrasle osebe. Maslow (Vir 2) je med človekove potrebe zelo visoko uvrstil potrebe po pripadnosti, izražanju, naklonjenosti, spoštovanju in ugledu, ki jih lahko dobimo le od drugih ljudi preko komunikacije in odnosov. Kot je zapisal avstrijski psiholog Paul Watzlawick, komunikacija igra temeljno vlogo v našem življenju in v družbenem redu, tudi če se tega skoraj ne zavedamo. Dejansko od samega začetka našega obstoja sodelujemo v procesu pridobivanja komunikacijskih pravil, ki so potopljena v naše odnose, četudi se tega ne zavedamo, in nadaljuje, da je nemogoče ne komunicirati (Vir 3).

Albert Einstein (Isaacson 2022) je pravil, da se človek rodi z jokom, smejeti pa se mora naučiti veliko kasneje. Kakšen model govora dobi novorojenček ob rojstvu, kako vzpostavljamo komunikacijo in krepimo govor z njim odrasli in kasneje vrstniki, je tisto, kar nariše nasmeh na usta.

2 RAZVOJ GOVORA OD ROJSTVA DO ŠOLE

Ob rojstvu in v prvem mesecu življenja so sposobnosti novorojenčka omejene na jok, nekaj kratkih glasov, kot so gruljenje, cviljenje, cmokanje in vzdih (Marjanovič Umek in Fekonja 2020). Od 3. do 9. meseca otrokova groba motorika in govorila postajajo vse bolj spretna, zato se pri otroku najprej zasliši igra z govorili, s čimer začne nenamensko sprožati kopico glasov. Pomemben je tudi materin glas, ki je v tem obdobju do svojega otroka zelo speven, melodičen z visoko intonacijskimi toni (»motherese«). Vsi ti materni glasovi sprožijo pri otroku prve odzive, zato otrok že pri svojih 6. mesecih posnema prve glasove. Že nekaj tednov kasneje so prisotni tudi prvi zlogi (npr. mamamama, bababa, dadada), ki pa jih ne smemo zamenjati za otrokovo prvo besedo. Še vedno je to le igra z govorili, tokrat na nivoju posameznih ponavljajočih zlogov, ki nimajo večje sporočilne vrednosti.

Okoli 9. meseca otrok navadno še ni zmožen izgovoriti prve namenske besede, vendar je njegov nivo razumevanja na tej točki že dodobra razvit. Rad se igra skrivalnice »ni-ni, ku-ku« (tudi druge podobne) ali posnema starše pri kašljanju, ploskanju. Razume pomen besede »ne« in prepozna imena družinskih članov. Prav zaradi vse boljšega razumevanja vse več uporablja geste, kaže na stvari s kazalcem in tako vpliva na okolico.

Med starostjo 9. in 15. mesecev se otrok pričinja vse bolj osamosvajati, izkazovati čustva (kriki veselja, cviljenje; tudi razburjenje, jeza in upiranje), obenem se zgodijo večji napredki na področju govora in jezika, ki so za starše pogosto zelo čustveni, predvsem ko otrok okoli 12. meseca izgovori prvo besedo. Največkrat je to beseda bližnje osebe (npr. mama, ata, tata) ali priljubljenega predmeta (npr. medo, avto). Njegovega nivoja razumevanja ne smemo podcenjevati in ga nikakor ne primerjati z zmožnostjo izgovora besed, saj razume mnogo več, kot je zmožen povedati.

Od 15. do 18. meseca se otroci na področju govora in jezika razvijajo različno. To pomeni, da ima lahko otrok med 5 do 20 besed, nekateri več, drugi manj. V večini so to znani samostalniki iz otrokovega ožjega družinskega okolja ali preprosti glagoli. Otrokovo razumevanje v tem obdobju postaja vse bolj obširno. Otrok sledi in se odziva na preprosta navodila (npr. »Prinesi žogo«), na enostavna vprašanja smiselno odgovarja, kolikor že dopuščajo govorne zmožnosti, pokaže nekaj osnovnih delov telesa, predmete na slikah, odraslim prinaša stvari in na ta način usmerja pozornost nase.

Ko je otrok star 2 leti, lahko že pričakujemo, da bo kmalu spregovoril dvobesedni stavek (npr. »To

oga.« (To je žoga.) ali »Mama, daj!«). Takrat že ima 50 pomenskih besed, ki jih kombinira na različne načine, odvisno od situacije in njegovih potreb.

Med 2. in 3. letom starosti je obdobje najintenzivnejšega govorno-jezikovnega razvoja, saj otrok vse bolj podaljšuje dolžino stavka, večinoma so to dve do tribesedne povedi. Iz širšega okolja povzema in se uči novih besed. Otroke pri tej starosti zanima vse, so pravi mali radovedneži in vprašanjem »Kaj to?« ali »Kaj je to?« se ne moremo izogniti. Triletni otrok v govoru že uporablja različne besedne vrste – združuje barve, poleg samostalnikov, glagolov vse bolj uporablja tudi predloge in zaimke, rad posluša kratke zgodbe, poje pesmice, lista po slikanicah in poimenuje najrazličnejše predmete. Govor je v 70-75 % razumljiv tudi neznanim komunikacijskim partnerjem.

Med 3. in 4. letom otroka ne zanima samo »Kaj je to?«, npr. štedilnik, temveč tudi »Zakaj je to vroče?«, »Kako se to prižge?«, »Zakaj je nevarno?«. Možganske povezave postajajo vse bolj aktivne, informacije se povezujejo, zato otrok razvije vrsto novih vprašalnic, na katere včasih tudi zaradi neprestanega »Zakaj?« odrasli nimamo pravega odgovora. Otrok po 3. letu v svojem govoru uporablja različne besedne vrste, ki jih strukturirano povezuje v daljše tri do štiribesedne povedi, s katerimi povezano razlaga o dogodkih, ki so se mu zgodili. Ob slikanicah začne pripovedovati (»brati«) krajše zgodbe, se vključuje v daljši pogovor in poskuša razložiti vsebino, ki je sogovornik morda ni razumel.

V obdobju od 4. do 5. leta lahko pogovorno rečemo, da imamo otroka, ki je »pomanjšan odrasel«. Govori z dolgimi stavki (od 4 do 6 besed), pripoveduje dolge zgodbe, pri katerih uporablja različne besedne vrste, pri tem je govor slovnično pravilen, le glasovi, ki se razvojno pojavijo kasneje, lahko še niso pravilno usvojeni (Š, Ž, Č, R). Njegov govor je popolnoma razumljiv tudi širšemu krogu poslušalcev. Prepozna barve, osnovna lika (krog, trikotnik), prav tako zna mehanično prešteti vsaj do 10.

Med 5. in 6. letom starosti se pri otroku vzbudi vse večja domišljija, ki se prepleta z resničnim življenjem. Otrok se rad šali, zapomni si otroški humor, rad vidi, da se tudi drugi odrasli ali otroci šalijo na njemu razumljiv način. Izreka vseh glasov je usvojena. Otroci se pripravljajo na vstop v šolo, zato jih tudi že vse bolj zanimajo knjige in črke, nekateri že napišejo svoje ime. Po 5. letu otroci že najdejo rime (besede, ki se skupaj dobro slišijo), prepoznajo prvi glas v slišani besedi in podobno. Vse to so predopismenjevalne veščine, ki otroku kasneje pomagajo pri uspešnem učenju branja in pisanja (Vir 4).

KDAJ K LOGOPEDU?

Center za komunikacijo, sluh in govor v Portorožu je naredil obsežno raziskavo med starši predšolskih otrok. Raziskava je pokazala, da starši hitro zaznajo artikulacijska odstopanja (izgovorjava glasov), manj pogosteje pa opazijo odstopanja na področju jezika in komunikacije. Odstopanja bolje zaznajo, ko so otroci stari 2,5 let, nato zaznave upadajo. Poznavanje razvoja govora in kdaj nas mora razvoj govora pri otroku skrbeti so vsebine, ki jih morajo dobro poznati strokovni delavci in tudi starši (interno gradivo). Do dveh let je dobro opazovati otroka pri poslušanju in sledenju enostavnim navodilom. V kolikor jih razume in upošteva, nas morebitna odsotnost verbalnega govora še ne skrbi. Otroci veliko bolje razumejo, kot se lahko izražajo, in kar veliko razlik je med razvojem govora med dečki in deklicami, saj deklice spregovorijo hitreje in tudi bolje napredujejo.

Spodaj so na kratko opisani dejavniki tveganja za posamezno obdobje otroka, ki jih je podrobno opisala Alja Marin (2022).

Dejavniki tveganja

0-15 mesecev: Ne odziva se na močne zvoke. Manjka odziv na znani glas. Po šestih mesecih ne posnema glasov odraslih. Nima zanimanja za zvočne igrače. Se ne smeji na glas. Ne čeblija. Ne prepozna razpoloženja v glasu odraslih. Ne pojavi se prva beseda s pomenom. Ni očesnega stika. Ni skupne vezane pozornosti. Ne odziva se na svoje ime.

15-18 mesecev: Ne govori ali govori manj kot 5 besed. Ne razume »papa«. Ne razume »NE«. Ne razume gest in jih ne uporablja. Ne razume preprostih navodil in vprašanj.

2-3 leta: Ne odgovarja na preprosta vprašanja. Ne postavlja vprašanj. Govor je nerazumljiv. Ne uporablja preprostih povedi. Ne posluša rad zgodbic.

3-4 leta: Otrokov besedišče je skopo. Otrok ne izgovarja večine glasov. Otroka njegova okolica ne razume. Otrok ne uporablja govora za reševanje težav. Otrok ne sodeluje z drugimi otroki.

4-5 let: Otrok ima skromen besedni zaklad. Otrokov povedi so preproste. Otrok izpušča glasove. Otrok ne razume pomena besed. Otrok ne pozna barv. Se umika vase. Povezanost z okoljem je slaba.

5-6 let: Otrok dela napake v izgovoru glasov. Otrok dela slovnične napake. Otrok ima težave pri razumevanju besednih vrst: predlogi. Otrok ne razume besed z nasprotnim pomenom. Otrok se ne spomni pomembnih dogodkov in težko pripoveduje o njih.

6-7 let: Besedišče je siromašno. Povedi so slovnično in skladenjsko neustrezne. Ne razume abstraktnih pojmov. Ne razlikuje črk in števil. Ne zaveda se glasovne analize in sinteze. Težko si zapomni navodila, zgodbe in naloge (Marin Alja 2022).

KAKO LAHKO SPODBUJAMO GOVOR PRI OTROKU?

V Vrtcu Črnuče se strokovni delavci vsako leto sami odločijo, katerim strokovnim vsebinam bi se posvetili v novem šolskem letu. V šolskem letu 2021/2022 je bil to razvoj govora pri predšolskem otroku. Same so zaznale, kako pomemben je govor pri otroku, v skupinah opažajo slabše govorne sposobnosti, poslušanje je slabše, kar veliko težav je na področju artikulacije. Predavanje sem začela z uvodno mislijo, da se naj mame spomnijo prvih mesecev z novorojenčkom in kasneje dojenčkom. Naj se spomnijo trenutkov, kako so vzpostavljale interakcijo z dojenčkom, kako so ponavljale zloge, bebljanje. Širile so stavke z besedami, ki jih je otrok kot prve spregovoril, in s tem, kar so največkrat počele oz. kar počnemo v vrtcu: petjem pesmi, poslušanjem pravljic in gibalno slušnimi vajami. To je osnova za dober govorni razvoj, oziroma, kot lepo ubesedita Ksenija Medved in Sten Vilar (2021): »Branje je najboljša vaja za krepitev pozornosti, razmišljanja in sočutja. Dežela bralcev bi bila svobodna, miroljubna, celo bolj zdrava in bogata. Če vadimo branje, vadimo nastanek boljše družbe, zato berimo skupaj.«

Ne le da otrokom veliko berete, pomembno je tudi, da se z otrokom veliko pogovarjate, in to že v najzgodnejšem obdobju. Pogovarjanje namreč krepi jezikovne sposobnosti in tako hitro pride do izboljšanja. Raznolikost izgovorjenih besed (uporaba samostalnikov, glagolov in pridevnikov ter dolžina in zapletenost izrazov in stavkov) je skoraj tako pomembna kot število izgovorjenih besed, ob tem pa je izredno pomembna tudi interakcija: glejte svojega malčka, posnemajte govorico, smejte se in delajte grimase ter njegove jezikovne poskuse nagradite s povečano pozornostjo (Medina 2022).

Dejavnosti za spodbujanje govora pri otrocih od 1-2 let

V prvih dveh letih so najboljše dejavnosti za otroka povezane s petjem, z dotikom in gibanjem. Gibanje, ritmično pozibavanje, hopsanje so v otrokovi naravi. Ob dotiku ali otrokovem gibanju se razvijajo nove kinestetične povezave in spretnosti, otrok razvija ravnotežje, moč mišic in prstov, spretnost prstov (Lesjak Skrt 2014). Posebej primeren je delovni zvezek *Didel didel dojsa* avtorice Lesjak Skrt (2014).

PRVA IZŠTEVANKA

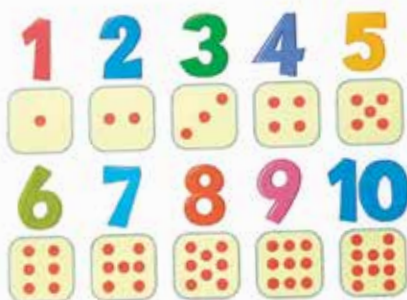
TA BO

TA BO

TA

TA BO

TA PA JE 1 MAJHEN

, HITRO POJDE SE IGRAT

ZELENJAVNA JUHA LEPO DIŠI

Kako jo skuhamo?

1 JE EN VELIK LONEC,
2 STA DVA LITRA VODE,
3 SO TRIJE KORENJI,
4 SO ŠTIRJE KROMPIRJI,
5 JE PET VEJEC PETRŠILJA ...

»PRAV MALO SOLI, POPRA PA NE MARAM ...« *reče otrok.*

»KAKO PA KORENJE OSTRGAMO?« *vpraša babica.*

Pokažemo z rokami.

»KAKO PA OLUPIMO KROMPIR?«

EN, DVA, TRI, ŠTIRI SO OLUPLJENI KROMPIRJI.

Prstno igrice združim z mešanjem po dlani roke s kazalcem druge roke:

KUHAM, KUHAM,
MEŠAM, MEŠAM,
MMMMM, KAKO DIŠI,
ZDAJ POČAKAM,

NATO TO JUHO RAZDELIM: TEBI, TEBI, TEBI ...
vsem prstkom na roki ...

Izštevanka s slikopisom (Vir: Cicido, avtorica Anita Leskovec)

Deklamacija pesmi Zelenjavna juha lepo diši! (Bernarda Lesjak Skrt, Didel didel Dojsa, 2014). Pesem deklamiramo in konkretno naštevamo predmete (tri korenje).

Ob tem ne pozabimo na slikanico Mire Voglar *Biba buba baja* (2010). Če zadeve še slikovno podkrepimo, je uspeh zagotovljen. Beremo krajše slikanice z zavihki, razne zvočnice in kartonke z lutko, da pritegnemo poslušanje.

Dejavnosti za spodbujanje govora pri otrocih od 2-3 let

Pri tej starosti je sposobnost govora otrok že kar dobro razvita. Da jih naučimo ustrezne skladišne strukture, so odlične socialne igre, kjer uporabimo vedno enako besedno zvezo, kot npr. »Zeleni krokodil«, »Stol na moji desni strani je prazen«, »Ura je ena, medved še spi«, »Osliček, kdo te jaha« ipd. Gibalne pesmi nadgradimo s koreografijo. V igralnici rdečo nit krajše slikanice upodobimo v treh slikicah, kjer otroci spontano po svojih zmogljivostih obnavljajo vsebino. Začnemo jih učiti krajših izštevank iz *Enci benci na kamenci* (2003). Slušno pozornost krepimo tako, da ritem inštrumenta ponovijo s celim telesom (do največ 3 ritme) ali da poslušajo vsakdanje zvoke (dež, ptičje petje, zvonovi, vlak ipd.) in jih ubesediijo.

Zelo uspešne so gibalne vaje iz knjige *Mi gremo na medveda* in razne pesmi Romane Krajčnan (*Palačinka; Mi pa hiško zidamo ...*)

Dejavnosti za spodbujanje govora pri otrocih od 3-4 let

Pri tej starosti otroke spodbujamo preko gibalno-slušnih vaj, ki imajo tri navodila. Te vaje imajo otroci izredno radi in so zelo uspešne. Med njimi bi omenila Poplava, potres in letalo (lahko si izmislite še sami kaj), Lisica, kaj rada ješ (s to vajo tudi razvijamo besedišče), Simon pravi ... poišči nekaj okroglega, velikega ipd., Noč/dan.

Ne pozabimo na enostavne slikopise, kjer določeno besedo zamenja podoba. Otroke s tem urimo v branju od leve proti desni, razvijamo pozornost in jih učimo različnih strategij zapomnitve novih besed.

Dejavnosti za spodbujanje govora pri otrocih starih od 4-6 let

Pri tej starosti lahko začnemo z različnimi vajami fonološkega zavedanja. Pri otrocih, mlajših od štiri-

Urjenje slušne pozornosti z ježki (Prilepi kmetijo spodaj levo ali na travnik. Prilepi žival, ki kikirika pod rdeč hlev.)

rih let, krepimo občutek za ritem s ploskanjem, udarjanjem po instrumentih in z določenim delom telesa (stopalo).

Pri štirih letih lahko začnemo z igrami, kjer otroci iščejo besede, ki se podobno slišijo. Najlažje je začeti z njihovimi imeni (Ana – banana). Lahko pokažemo tri slike, besedi na dveh se slišita podobno in otroci poiščejo pravilni. Lahko rime samo tvorijo in ni pomembno, da ima podobna beseda pomen (Ajda – kajda). Spodbujamo jih k zlogovanju besed in iskanju dolgih in kratkih besed. V skupini sta na tleh dolga in kratka kača. Ko otroci določeno besedo zlogujejo, se postavijo k ustrezno dolgi kači glede na dolžino besede. Pri slušnem iskanju začetnih glasov začnemo tudi z imeni otrok v skupini. V skupini naj bo abeceda velikih tiskanih črk z ustrezno sliko na vidnem mestu. Slušno pozornost krepimo z raznimi uganjki, ustvarimo pripovedne kocke z različnimi slikami in tako krepimo domišljijo in sposobnosti pripovedovanja. Ko so otroci že boljši v slušnem prepoznavanju glasov, jih spodbujamo, da najdejo besede, ki se začnejo na določen glas. Ob vsem tem pa je pomembno, da z raznimi projekti spodbujamo skupno branje celotne družine doma. Starše poskušamo pritegniti, da se vključijo v take dejavnosti. Pri mlajših je to potovalni nahrbtnik

z maskoto skupine in izbranimi slikanicami, pri starejših so to predšolske bralne značke. Družine nagovarjamo, da redno obiskujejo knjižnico, in jih seznanimo s sezname primernih slikanic in knjig za posamezno obdobje otroka (Zlata hruška ipd.).

ZAKLJUČEK

Starši in strokovni delavci v vrtcu smo tisti, ki smo otroku ustrezen model za učenje govora v najranljivejšem in bogatem obdobju razvoja. Od staršev je od prvega trenutka odvisno, kako in na kakšen način bodo vzpostavljali komunikacijo z otrokom in kasneje razvijali govor preko pogleda, očesnega stika, dotika, petja, pogovora in pripovedovanja in ne le iz knjig, temveč tudi splošnega opisovanja, kaj počnemo, kaj vidimo in kaj občutimo. Vse prevečkrat naletimo na mlade mamice, ki potiskajo voziček in se pogovarjajo po prenosnem telefonu, dojenček pa ima v ustih dudo. Ko bi otroci lahko listali debele kartonke, že drsajo po telefonu. Če otrok predolgo uporablja dudo, ne razvija govora, in ker mame ne vzpostavljajo interakcije z otrokom, se ne uči komunikacije. Zgodnje ogledovanje kartonk in opisovanje predmetov krepí slušno pozornost, koordinacijo roka-oko in razvija koncentracijo, ki je tudi pri današnjih otrocih primanjkuje. Zato je prav, da starše spodbudimo k dejavnostim v vrtcu tudi preko opisovanja raznih iger, ki jih izvajamo v vrtcih.

Pripovedne kocke

VIRI IN LITERATURA

- Vir 1: Gingo talk. Dostopna na <https://www.gingotalk.com/en/blog/>, 10. 5. 2022
- Vir 2: Hierarhija potreb po Maslowu. Dostopno na https://sl.wikipedia.org/wiki/Hierarhija_potreb_po_Maslowu, 10. 5. 2022
- Vir 3: Človekovo komuniciranje. Dostopno na <https://sl.psychologyinstructor.com/paul-watzlawick-in-teorija-clovekovega-komuniciranja/>, 10. 5. 2022
- Vir 4: Razvoj govora od rojstva do vstopa v šolo. Dostopno na <https://www.gingotalk.com/blog/razvoj-govora-in-jezika-od-rojstva-do-vstopa-v-solo/>, 10. 5. 2022
- Enci benci na kamenci (2003). Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Isaacson, W. (2022). Einstein – čudak, genij in teorija relativnosti. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lesjak Skrt, B. (2014). Didel didel dojsa. Igre za govorni razvoj v zgodnjem otroštvu. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.
- Levc, S. (2014). Liba, laca lak: kako pomagamo otroku do boljšega govora. Ljubljana: samozaložba
- Marjanovič Umek, L. (2016): Pripravljenost otrok za vstop v šolo: Vpliv starosti in drugih individualnih in okoljskih dejavnikov. V: Šolsko svetovalno delo, letnik XX, številka 3/4, 2016, str. 4–12
- Marjanovič Umek, L. in Fekonja, U. (2020). Govorni razvoj dojenčka in malčka.
- Marin, A. (2022). RAZVOJ KOMUNIKACIJE, GOVORA IN JEZIKA – MEJNIKI IN DEJAVNIKI TVEGANJA ZA LOGOPEDSKO INTERVENCIJO. Dostopna na: https://www.zd-mb.si/Portals/0/Docs/Razvojna/Razvoj%20komunikacije_prispevek%20AM_posiljanje.pdf, 10. 5. 2022
- Marjanovič Umek, L. in Fekonja, U. (2019). Zgodnji govorni razvoj: Varovalni in dejavni tveganja v družinskem okolju. Javno zdravje, št. 2, str. 1–13.
- Medved, K. in Vilar, S. (2021). Palček bralček raste s knjigo. Medvo-de: Studio Anima.
- Medina, J. (2022). Možganska pravila za dojenčke in malčke. Kako vzgojiti pametnega in srečnega otroka od rojstva do petega leta starosti. Tržič: Učila International.
- Pečjak, S. (2009). Z igro razvijamo komunikacijske sposobnosti učencev. Ljubljana: ZRSŠ.
- Voglar, M (2010). Biba buba baja. Ljubljana: Mladinska knjiga.